

La història en el projecte enciclopèdic d'Esteve Rotllà, O.P. (c. 1475-1530)*

per Maria Toldrà Sabaté

RESUM:

L'article analitza el contingut i les fonts de la producció manuscrita del dominicà fra Esteve Rotllà, conservada a la Biblioteca Universitària de Barcelona. L'obra, que recull materials útils per a l'ensenyament bíblic i la predicació contra l'heretgia, va ser redactada pensant en els alumnes i els col·legues del mateix orde. Pel que fa a la història, mostra la influència d'algunes compilacions dominicanes medievals, com les de Vicenç de Beauvais i sant Antoni de Florència.

PARAULES CLAU:

Dominicans; historiografia; Bíblia; predicació.

ABSTRACT:

The article studies the works of the Dominican friar Esteve Rotllà, all of them unpublished and preserved in manuscript form in the Library of the University of Barcelona. They were written with students and other members of the order in mind and they were aimed at Bible teaching and preaching against heresy. As far as their historical contents are concerned, they show the influence of medieval compilations by Dominican authors such as Vincent of Beauvais and Saint Antonino of Florence.

KEY WORDS:

Dominicans; historiography; Bible; preaching.

Des de l'any 1987 el lector interessat en la historiografia de la Corona d'Aragó als inicis de l'Edat Moderna pot accedir a una part de l'obra del dominicà Esteve Rotllà —a qui documentem exercint diversos càrrecs dins la província d'Aragó del seu orde entre els anys 1475-1530—,¹ gràcies a l'edició que Falcón Pérez preparà de la fins aleshores inèdita *Chronica regum Aragonum et comitum*

* Aquest article s'inscriu en els projectes PB98-1193-C03-01 del MEC i 1999SGR 00003 de la CIRIT. Agraïxo a E. Duran i E. Serra les seves observacions al text.

1. Les actes capitulars assignen Rotllà entre aquests anys als convents de Manresa, Codliure i Barcelona (vegeu E. ROLLÁN, *Chronica regum Aragonum et comitum Barchinone et populationis Hispanie*, ed. de M.I. Falcón Pérez, Saragossa, Anubar, 1987; M. I. FALCÓN PÉREZ, «Crónica de los reyes de Aragón y de los condes de Barcelona y de la población de España, de fray Esteban Rollán, O.P.», *Actes du XIIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon III: Historiographie de la Couronne d'Aragon*, Montpellier, Société Archéologique de Montpellier, 1989, 171-177). El 1505 predica una Quaresma a Cervera (vegeu R. MIRÓ i BALDRICH, «Predicar la Quaresma a Cervera els segles xv i xvi», *Miscel·lània Germà Colón 3: Estudis de llengua i literatura catalanes XXX*, 1995, 88, 107).

Barchinone et populationis Hispanie, un resum en llatí de les *Històries* de Tomic.² L'edició té uns mèrits indiscutibles —posa en circulació la figura i l'obra d'un autor poc conegut—,³ però es limita a aïllar un fragment d'un conjunt molt més vast de Rotllà, opció que, en descontextualitzar-lo, impedeix copsar el veritable objectiu de l'autor: la *Chronica* forma part d'un volum intítulat *Excerptiones seu abreviaciones cronicarum de Summa fratris Anthonini, archiepiscopi florentini*, una compilació d'història universal copiada al manuscrit 741 de la BUB.

El creu de la història, però, no era l'únic ni el primer objectiu de Rotllà. La preparació dels materials per al segon volum del *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*⁴ em va permetre, seguint una indicació de Miquel i Rosell,⁵ localitzar un grup de nou manuscrits copiats pel frare (BUB, mss. 721-723, 724, 726, 727, 728, 741 i 1953), procedents del convent de Santa Caterina de Barcelona, que contenen textos d'origen divers sobre matèries bíbliques, històriques, filosòfiques i teològiques. La llengua que hi domina és el llatí, opció que ve determinada pel context escolar i conventual en què neix l'obra, però hi ha fragments en català.⁶ De la consideració conjunta d'aquests manuscrits es desprèn que formen un projecte unitari molt ambiciós, que situa Rotllà en la tradició de les grans compilacions dominicanes, en què la història ocupa un lloc primordial.

Aquesta conclusió em dugué a constatar que, abans de considerar qualsevol aspecte particular relacionat amb l'obra historiogràfica pròpiament dita de Rotllà, s'imposava una aproximació prèvia al conjunt on aquesta s'inseria, tasca que serà l'objectiu del present article. Cal, per tant, en un primer estadi, elaborar una introducció al *corpus* del frare des d'un punt de vista filològic que en descrigui tant l'estructura com els continguts i les fonts (aspectes sumariats al punt 1 d'aquest article). Un cop identificats els materials, el pas següent és situar-los en un context històric que n'expliqui l'aparició: el punt 2 insereix el projecte intel·lectual de Rotllà en la tradició de la historiografia mendicant i en troba els antecedents més immediats en Vicenç de Beauvais i, sobretot, en sant Antoní de Florència, tan llegits a les acaballes del segle xv gràcies a la impremta. Però el context exclusivament dominicà en què neix i es rep l'obra de Rotllà —que és, abans de res, un professor dels *studia* dominicans de la Corona i un predicador— no és incompatible amb un ampli i profund aprofitament dels fons que les biblioteques conventuals i el mercat editorial de l'època posaven a la seva disposició, incloses les últimes novetats. Rotllà esdevé així un testimoni de

2. BUB (=Biblioteca Universitària de Barcelona), ms. 741, ff. 231-249v.

3. Tot i que ja havia estat citat per J. MASSÓ I TORRENTS, «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», *Revue Hispanique* XV, 1906, 566-567; *ib.*, *Exposició d'un pla de publicació de les cròniques catalanes*, Barcelona, IEC, 1912, 26.

4. E. DURAN (dir.), E. MIRALLES i M. TOLDRA (comp.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)* II.1, Barcelona, IEC, 2000; II.2, en premsa.

5. F. MIQUEL ROSELL, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Madrid, Direcciones generales de enseñanza universitaria y de archivos y bibliotecas, 1958-69, II, 255. Miquel atribueix a Rotllà els mss. 721-780 (*sic* per 728); d'aquesta llista cal excloure el ms. 725 i afegir-hi els mss. 741 i 1953.

6. Són en català una part del resum de la *Crònica de Sant Pere de les Puelles* (ms. 741) i algunes glosses lèxiques marginals.

primer ordre de la recepció d'alguns autors decisius en la vida cultural de la Corona, dins i fora dels murs conventuals, del final del segle xv i el xvi —i penso en noms tan emblemàtics com els de Nebrija o Anno de Viterbo (en el cas de l'italià, Rotllà passa a ser el primer escriptor documentat a la Corona que l'utilitza). En nom, però, de la seva adscripció dominicana original, l'autor rebutja algunes de les innovacions metodològiques que aporten aquestes noves fonts, aspecte que analitzo al punt 3 de l'article amb la interpretació dels comentaris de Rotllà als dos autors citats.

La finalitat del present article és, en resum, aportar nous materials a la discussió sobre la vida intel·lectual catalana durant el pas del segle xv al xvi. Es tracta d'uns textos originats en un context molt determinat i fins ara poc estudiat que caldrà comparar i contraposar als d'altres coetanis. En aquest article ho apunto amb el cas de Pere Miquel Carbonell, amb qui Rotllà comparteix lectures i temàtiques que indico en nota.⁷

1. Els continguts i les fonts de l'obra manuscrita d'Esteve Rotllà⁸

Els nou manuscrits de Rotllà a la BUB, autògrafs i amb un format comú,⁹ es poden classificar en tres grups segons la seva temàtica: bíblics (mss. 721-723, 724, 726 i 727), filosoficoteològics (mss. 728 i 1953) i historiogràfic (ms. 741).

1.1. MANUSCRITS BÍBLICS: MATERIALS PER A L'EXEGESI BÍBLICA

Es tracta de sis manuscrits repartits en dos subgrups, el primer dels quals conté obres de sant Jeroni, el comentador bíblic per excel·lència, o que li són atribuïdes. Els manuscrits formen una col·lecció de comentaris de llibres de l'Antic Testament, amb un clar predomini dels profètics. Rotllà hi treballava els anys 1501 i 1521.¹⁰

El segon subgrup (tot i que cronològicament és anterior a algunes de les còpies del primer), l'integren els tres volums d'una compilació bíblica de Rotllà, intitulada *Collectorium seu compendium super sacram Scripturam*.¹¹ Es tracta de l'obra més

7. No fóra impossible que Rotllà i Carbonell es coneguessin: l'arxiver havia instituït una capella a santa Caterina (vegeu P. M. CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, ed. d'A. Alcoberro, Barcelona, Barcino, 1997, I, 19; II, 98).

8. Pel que fa a l'obra impresa, no contemplada en aquest article, Rotllà és autor d'un *Judici o pronòstich de l'any 1513 fins en l'any 1524 inclusivament* (Barcelona, J. Rosembach, 1512-13), un opuscle astrològic adreçat als consellers de Barcelona, on l'autor es descriu com «lo menor dels astròlechs frare Steve Rollan» (vegeu F. J. NORTON, *A Descriptive Catalogue of Printing in Spain and Portugal 1501-1520*, Cambridge, Cambridge UP, 1978, 48-49).

9. Per a les característiques formals dels mss. i una llista més detallada del seu contingut remeto a les meves descripcions de DURAN, MIRALLES i TOLDRÀ, *Repertori...* II.1, 227-244; II.2, en premsa.

10. Es tracta dels mss. 724, 726 i 727. El ms. 726 va ser acabat el 1501; 1521 és la data que apareix en un colofó del ms. 727.

11. Mss. 721-723.

acabada del *corpus*: una glossa literal a l'Antic Testament, començada el 1492, que s'interromp al primer llibre dels Macabeus. L'autor li afegí un interessant «Prohemium super totum opus» on descriu el *Collectorium* —manllivant paraules d'altri, com indicaré més avall— amb els tòpics habituals del gènere de la compilació medieval i reflexiona sobre el propòsit i el mètode seguits:

«Com que la gran quantitat de llibres, la brevetat del temps i la feblesa de la memòria no permeten abastar tot el que s'ha escrit amb la mateixa atenció, és per això que jo, el menor entre els frares predicadors, he volgut collir algunes flors de les sentències dels sants doctors antics i moderns, i reunir-les sumàriament amb el sagrat text de la Bíblia en un únic volum compendiat i ordenat, ja que, com diu Salomó a l'últim capítol de l'Eclesiastès, "fer molts llibres és mai no acabar" i del lector curiós "l'ull no es cansa de veure i l'orella no en té mai prou de sentir". D'altra banda veig que, segons la profecia de Daniel (Dn 12), en els nostres temps s'ha multiplicat per tot arreu l'estudi no només de les lletres profanes sinó també de la sagrada Escripura, i això ha estimulat la meua peresa a compilar aquesta obra. Si algú em vol acusar de presumptuós perquè, tot i que sóc ignorant i de curt enginy, he gosat començar una obra tan àrdua, sàpiga que no l'he escrita a la manera dels doctors i els autors de tractats, sinó a la dels excerptors o els compiladors; i que si de tant en tant hi dono la meua opinió, tal com Déu me l'ha inspirada, em mou a fer-ho el meu amor envers la paraula divina i el propòsit d'arribar a una exposició clara i senzilla de la sagrada Escripura.

«Tot amb tot, confesso pel que és degut a la fe i a la constància, tal com pertoca al cristià fidel i catòlic, que estic sempre disposat a mantenir tot el que la santa Església romana manté i a no defensar cap opinió contrària a la seva santa fe, i que crec fermament el que la mateixa santa Església, esposa del Crist, creu, que predicaré constantment el que ella predica, que rebutjaré els qui ella rebutja, i que desitjo morir fidelment en el seu si dolcíssim i virginal. Car, encara que en èpoques de persecució l'esposa del Crist pot ser inquietada, les portes de l'infern mai no tindran cap poder sobre ella, ja que és fundada sobre roca ferma —"i aquesta pedra era el Crist", diu l'apòstol Pau en la Primera carta als corintis, cap. 10.

«Encara més, em proposo també d'incloure en aquest compendi alguns comentaris o tradicions dels doctors hebreus, tal com es llegeixen al Pugio de fra Ramon Martí, del nostre orde, i això per tal d'ofegar la impietat i la perfídia dels jueus moderns i de destruir la seva impudent i desvergonyida demència contra el Crist. Aquest mateix Crist, doncs, Fill de Déu i de la Verge, que em va inspirar en l'inici de l'obra, em concedeixi també, com a humil serf seu, la capacitat d'enllestir-la, perquè sigui endreçada a honor i glòria de Déu, a la confirmació dels fidels i a la defensa de la fe, a la veritable i útil conversió dels infidels, i, finalment, a la meua salvació eterna, Jesucrist, qui viu i regna amb el Pare i l'Esperit Sant, Déu pels segles dels segles, amén».¹²

12. «Quoniam multitudo librorum brevitatsque temporis, memorie quoque labilitas, non patiuntur cuncta que scripta sunt pariter animo comprehendere, iccirco michi, omnium fratrum in

Rotllà recorre a algunes de les seves fonts més estimades per redactar el proemi: el primer paràgraf està format per passatges del *Liber apologeticus* o *Apologia actoris* —el pròleg general amb què Vicenç de Beauvais encapçalà el seu enciclopèdic *Speculum maius*—;¹³ el frare català hi troba una formulació clàssica de l'oposició entre l'humil «modus excerptoris» del compilador enfront del «modus tractatoris» reservat a l'*auctor*; rere aquest tòpic, però, s'amaga una decidida voluntat d'intervenció que, en el cas de Rotllà, apareix amb les indicacions «Scriptor», «Addicio scriptoris» o «Compileris» i altres de semblants que introdueixen un clar posicionament respecte dels textos copiats —més endavant en comentaré alguns exemples. El tercer paràgraf del proemi conté fragments del *Pugio fidei* de Ramon Martí, una obra citada tant al *Collectorium* com en les notes marginals a les còpies de sant Jeroni, i que situa l'obra de Rotllà en un context de polèmica religiosa amb els jueus.¹⁴

ordine predicatorum minimo, visum fuit quosdam flores carpere ex sententiis sacrorum doctorum tam antiquorum quam modernorum, predictosque flores simul cum sacro textu Biblie in unum corpus voluminis quodam compendio et ordine summatim redigere, siquidem, teste Salomone, *Ecclesiastes* ultimo [Ecle 12,12], "faciendi plures libros nullus est finis" et curiosi lectoris "non sasciatur oculus visu nec auris impletur auditu" [Ecle 1,8]. Video preterea, juxta Danielis propheciam (Dani. XII°), temporibus nostris non tantummodo secularium litterarum, verum etiam divinarum Scripturarum ubique multiplicatam esse scienciam, quamobrem excitavi pigriciam meam ut hoc opus compilarem. Si quis autem presumptionis me arguere voluerit, cur videlicet tam ignarus tardiorisque ingenii ad tam arduum opus ausus fuerim mittere manus, audiat, si placet, me non per modum doctoris vel tractatoris, sed per excerptoris seu compileris utique modum ubique procedere; et si quandoque ponam conceptum mentis mee, prout Deus gloriosus inspiraverit, ad hec autem peragenda excitat me amor divinarum eloquiorum castorum et quia cupio nimis pervenire ad claram et planam expositionem Scripturarum sanctarum. Protestor tamen ea qua decet fide et constancia et prout pertinet ad fidelem et catholicum christianum quod semper paratus sum tenere omnia que sancta romana Ecclesia tenet, nullamque meam opinionem contra eius deffendere sanctam fidem, credens firmiter que ipsa sancta Ecclesia, sponsa Christi, credit et predicans constanter que ipsa predicat, abiciens quos abicit, cupiensque fideliter in suo dulcissimo virgineoque gremio mori. Quam quidem sponsam Christi, etsi ad horam tempestatibus persecucionum conturbari contigerit, numquam tamen in eternum porte inferi prevalebunt adversus eam, ffundata enim est supra firmam petram —"petra autem erat Christus", inquit apostolus Paulus, *Prima ad chorintios*, cap.^o X^o. Adhuc eciam intendo nichilominus in hoc compendio producere in medium aliquas expositiones seu traditiones doctorum hebreorum, prout habentur in *Pugione* fratris Raymundi Martini, ordinis nostri, et hoc ad impietatem atque perfidiam modernorum judeorum jugulandam eorumque contra Christum proterviam et impudentem insaniam perimendam. Ipse igitur Christus, Dei et Virginis Filius, qui dedit affectum incipiendi, tribuat quoque michi, qualicumque servulo suo, facultatem taliter consumandi, ut Deo cedat ad gloriam et honorem, fidelibus ad confirmationem et fidei defensionem, infidelibus vero ad veram et utilem conversionem, michi quoque ad eternam salutem, Jhesus Christus, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat Deus per infinita seculorum secula, amen. (ms. 721, f. 2).

13. Rotllà n'extracta els cap. 1, 2 i 7 (vegeu l'ed. d'A.-D. VON DEN BRINCKEN, «Geschichtsbetrachtung bei Vincenz von Beauvais. Die Apologia Actoris zum Speculum maius», *Deutsches Archiv* 34, 1978, 410-499).

14. Vegeu *Pugio fidei adversus mauros et judaeos*, ed. de J. de Voisin, Leipzig i Frankfurt, vídua de J. Wittigau, 16872, 2, 6. Sobre l'autor i l'obra (1278), vegeu T. KAEFFELI, *Scriptores ordinis praedicatorum Medii Aevi*, Roma, Santa Sabina, 1970-80, III, 281-283. Al catàleg de mss. de Santa Caterina de P. M. Anglès (citat *infra*, nota 23), no apareix cap exemplar del *Pugio*; actualment no se'n conserva cap a la BUB, on va passar una gran part d'aquella llibreria, però el 1340 n'hi havia una còpia en tres volums (vegeu J. HERNANDO, *Libres i lectors a la Barcelona del s. xiv*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, I, 161-162).

El *Collectorium* dóna el text bíblic (sovint abreujadament) subratllat i, tot seguit, el comentari en forma de glossa. La seva font més important és la *Postilla litteralis* de Nicolau de Lira, completada amb les *Additiones* crítiques de Pablo de Santa María, bisbe de Burgos, a la *Postilla* i la resposta a aquest o *Replica correctorii contra Burgensem* de Mathias Döring;¹⁵ aquests textos són ampliat amb la *Glossa ordinaria* i amb extractes d'altres autors, preferentment de l'orde de predicadors: sant Tomàs, R. Martí, Pierre de Tarantaise, etc. L'obra és, doncs, un veritable manual d'exegesi bíblica bastit sobre els clàssics de la tradició medieval.

1.2. MANUSCRITS DE TEMA FILOSOFICOTEOLÒGIC: ENSENYAMENT I POLÈMICA RELIGIOSA

En aquest cas es tracta de dos reculls d'extractes d'origen divers que aparentment no tenen cap estructura unitària.¹⁶ El manuscrit 728 conté textos d'exegesi bíblica que el relacionen amb el grup anterior, però el gruix més important el formen textos de temàtica filosòfica o teològica, entre els quals destaquen obres d'un autor tan llegit a finals del xv com Lactanci, sermons de sant Agustí o que li són atribuïts, el *De fide orthodoxa* de sant Joan Damascè, tractats dels victorins (Hug i Ricard de Sant Víctor) i extractes dels grans escriptors dominicans (sant Albert el Gran, sant Tomàs d'Aquino, sant Antoní de Florència). La tradició catalana és representada per Llull,¹⁷ acompanyat de passatges antil·lulians del canceller Gerson,¹⁸ un breu extracte del *Primer del Crestià* d'Eiximenis,¹⁹ el catàleg d'heretgies de la segona part del *Directorium inquisitorum* d'Eimeric (interpolat amb extractes d'altres autors, entre els quals hi ha el *Liber de gentili* de Llull) i fragments del *Llibre del bisbe de Jaén*. El manuscrit 1953 conté, entre altres obres, un tractat acèfal sobre les ciències basat en l'*Speculum doctrinale* de Vicenç de Beauvais,²⁰ l'anònim *Tractatus contra grecos de processione Spiritus Sancti et de animabus defunctorum et de azimo et fermentato et de obediencia Ecclesie romane* (una obra que tingué molt de ressò en les discussions sobre la unió amb els ortodoxos signada el 1439 al concili de Florència)²¹ i tres sermons del franciscà italià Roberto Caraccioli, un veritable èxit de vendes de la impremta

15. La *Postilla litteralis* va ser sovint editada a partir de 1480 amb els complements citats de Santa María i Döring (vegeu E. A. GOSSELIN, «A listing of the printed editions of Nicolaus de Lyra», *Traditio* 26, 1970, 399-426). Per a la presència de l'obra a Catalunya, vegeu C. BARAUT, «Un fragment de la versió catalana de la "Postilla super psalmos" de Nicolau de Lira», *Miscellanea biblica B. Ubach*, Montserrat, 1953, 279-286.

16. Mss. 728 i 1953.

17. *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri saraceni, Liber de creatione, Liber de natura* i un fragment del *Liber de demonstratione per aequiparantiam*.

18. Extrets respectivament del *De examinatione doctrinarum* i de la segona carta al cartoixà Barthélémy Clantier.

19. I, tractat 1, cap. 1.

20. L'estructura de la secció dedicada a la gramàtica (ff. 1-22v) és, però, més complexa: s'hi empra també el *Catibolicon* de Giovanni Balbi i les *Introductiones latinae* de Nebrija (l. III-IV).

21. Un tema que Rotllà tracta al ms. 741 (ff. 204v-216). Sobre el *Tractatus*, vegeu A. DONDAINE, «Contra graecos». Premiers écrits polémiques des dominicains d'Orient», *AFP [=Archivum Fratrum Predicatorum]* XXI, 1951, 320-446; hi ha una altra còpia del xv a la Biblioteca de Catalunya, ms. 577 (vegeu «La biblioteca Dalmases», *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya* III, 1916, 42).

incunable.²² El manuscrit, però, presenta actualment algunes llacunes, el contingut de les quals es pot reconstruir gràcies a la descripció que en féu Pere Màrtir Anglès l'any 1744 en el seu catàleg de manuscrits del convent de Santa Caterina de Barcelona,²³ en destaco un bloc d'obres d'Eimeric que cal considerar un nou testimoni, fins ara desconegut, sobre una compilació de textos propis que Eimeric afegí a les seves obres completes reunides al convent dominicà de Girona.²⁴

Els dos manuscrits citats són lluny del nivell d'organització del *Collectorium* i representen una primera fase de la tasca compilatòria, caracteritzada per l'aplec de materials. Malgrat el seu caràcter aparentment dispers i fragmentari, però, hi ha pistes que indiquen els criteris que han presidit la selecció dels textos i fins i tot la seva disposició. D'una banda, algunes d'aquestes obres tenen en comú el seu to de polèmica religiosa, sigui contra jueus, ortodoxos, averroistes llatins o lul·listes. D'altra banda, Rotllà, que s'hi descriu com a «scriptor et excerptor»,²⁵ explicita en algun cas el fil conductor entre els passatges seleccionats,²⁶ cosa que permet formular la hipòtesi que Rotllà treballava en la preparació d'una compilació teològica, paral·lela al *Collectorium* i al seu volum historiogràfic.

22. Les tres peces que Rotllà copia i resumeix, sense donar-ne el nom d'autor, «De eximia nobilitate et prestancia anime rationalis tam corpori unite quam a corpore separate», «De sancta, nobili et digna nativitate Virginis gloriose» i «De laudibus altissimi Dei», són incloses al volum *Sermones de laudibus sanctorum* (Reutlingen, M. Greffy, c. 1495; BUB, inc. 555; vegeu J. TORRA i M. LAMARCA, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la UB, 1995, 76). Carbonell tenia un sermonari del franciscà, editat a Venècia el 1479 (BUB, inc. 119; vegeu TORRA i LAMARCA, *Catàleg...*, 77); i cf. A. ADROHER, «Estudios sobre el manuscrito Petri Michaelis Carbonelli Adversaria 1492 del Archivo Capitular de Gerona», *Anuario del Instituto de Estudios Gerundenses* 11, 1956-57, 132-133.

23. *Index omnium quae continentur in secreto bibliothecae conventus Sanctae Catharinae Virginis et Martiris Barcinonae, ordinis praedicatorum* (BUB, ms. 1392). El ms. de Rotllà hi és citat amb la sign. A-III-5.

24. «Contra calumniantes excellentiam Christi et beatae virginis Mariae [...]. Confessio fidei christianae, omnia manuscripta. Contra alchimistas [...]. Correctorius corruptorii, manuscriptus [...]. Contra prefigentes certum terminum finis mundi [...]. Contra astrologos imperitos et nicromanticos [...]. Elucidarius Elucidarii [...]. Contra asserentes beatum Joannem Evangelistam fuisse filium naturalem beatae Mariae virginis [...]. Contra haereticum ilerdensem [...]. Contra quosdam articulos Magistri Sententiarum [...].» (BUB, ms. 1392, f. 18). El *Contra haereticum ilerdensem* ha estat editat per J. DE PUIG I OLIVER amb el títol «La *Incantatio studii ilerdensis* de Nicolau Eimeric, O.P. Edició i estudi», ATCA [=Arxiu de Textos Catalans Antics] 15, 1996, 7-108. Sobre la col·lecció d'obres completes d'Eimeric vegeu J. DE PUIG I OLIVER, «Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona», ATCA 17, 1998, 315-330, 363-366.

25. Ms. 728, f. 151v.

26. Per ex.: els extractes de la *Glossa ordinaria*, que duen la capçalera «Tractatus 6: de Glossa ordinaria super capitulum secundum Genesis» (ms. 728, f. 172v), s'encadenen amb el llibre I de les *Divinae institutiones* de Lactanci amb la següent nota: «Occasione contentorum in precedenti capitulo queruntur quedam: primo de Deo, 2º de angelis, 3º de homine, item de paradiso terrestri» (ibid., f. 174v), queobre un petit bloc sobre la divinitat, representat pel *Llibre del bisbe de Jaén*, Eiximenis i sant Joan Damascè, precedits en tots tres casos per una nota inicial on s'indica que encara som en l'article «de Deo» (ibid., ff. 175v, 177 i 177v); el segon tema anunciat, «de angelis», és cobert al ms. 1953 amb el *De substantiis separatis* de sant Tomàs, que porta la següent capçalera: «Tractatus 6: de angelis, ex dictis sancti Thome».

1.3. MANUSCRIT DE TEMA HISTORIOGRÀFIC: UNA CRÒNICA UNIVERSAL

El manuscrit 741, intitulat *Excerptiones seu abreviaciones cronicarum de Summa fratris Anthonini, archiepiscopi florentini*, és una compilació de textos destinats a una crònica universal, en la línia d'algunes obres dominicanes pertanyents al mateix gènere que citaré a l'apartat següent. Rotllà ja hi treballava el 1510.²⁷

Té tres parts ben diferenciades. La primera²⁸ és una crònica universal des d'Adam fins al papa Climent VII —les darreres anotacions corresponen a fets de 1527 (saqueig de Roma). La font principal és el *Chronicon* de sant Antoni de Florència, de qui Rotllà només se separa en la qüestió del Cisma, en què els dos autors mantenen posicions oposades on es mesclen interessos patriòtics.²⁹ D'Antoni prové l'estructura en forma de crònica de papes i emperadors, que és completada amb notícies extretes d'altres fonts de caràcter secundari. Pel que fa a aquestes —i l'observació és vàlida per a tot el volum—, cal destacar la utilització de cròniques universals en llatí que havien assolit una gran difusió gràcies a la impremta incunable: a més de sant Antoni,³⁰ s'hi detecten al·lusions i extractes d'alguns *best-sellers* del moment com l'*Speculum historiale* de Vicenç de Beauvais, el *Fasciculus temporum* de Werner Rolevinck, el *Supplementum cronicarum* de Jacopo Filippo Foresti (Jacopo de Bergamo)³¹ i el *Liber chronicarum* de Hartmann Schedel, citat anònimament com a «*cronica mundi*» o «*cronica mundi noviter edita a quodam theotonico, maximo rethorico*».³² Els blocs dedicats als monarques i als pontífexs s'encadenen amb crides del tipus «*sequitur de pontificibus*», «*revertendo ad hystoriam illorum imperatorum*», etc. El relat pròpiament històric es combina amb seccions «*de viris illustribus*» en santedat i/o saviesa coetanis de l'època tractada, dels quals sovint s'extracten obres en forma de florilegi o en fragments més o menys complets. És precisament en l'elecció dels materials copiats en aquestes seccions, que ultrapassen la concepció més estrictament cronològica i *événementielle* de la història, on es fan evidents els interessos del compilador; en el cas de Rotllà, destaca l'ampli espai que dedica a copiar els testimonis de l'antiga vida monàstica (gairebé la meitat dels folis d'aquesta primera part li són

27. Vegeu f. 12v: «De progressionem Ecclesie a Petro usque ad annum presentem in quo hec scripsimus, qui est annus ab incarnatione Domini MDX».

28. Ff. 1-174v.

29. Segons el català, Antoni «non potest ferre nacionem nostram» i, en canvi, «extollit gentem suam inermem florentinam et gallinas ytalicas», a qui Rotllà acusa de provocar el Cisma (ff. 201-203v, especialment 202; cf. *Chronicon* III, XXII, 2).

30. Que el llegia imprès, ho demostra una nota del f. 2: «Videtur quod originalia sint corrupta vicio impressorum».

31. A Santa Caterina hi havia un exemplar de l'ed. de Venècia, B. Riccius, 1492-93 (BUB, inc. 739; Vegeu TORRA i LAMARCA, *Catàleg...*, 111). Carbonell posseïa dos incunables de l'obra (BUB, inc. 86 i 738; Ibidem). El 1510 J. Costilla publicà a València la traducció castellana de N. Vinyoles (Vegeu A. FERRANDO, *Narcís Vinyoles i la seua obra*, València, Universitat de València, 1978, 39-40, 69-71, 243-246).

32. F. 180v. A la BUB es conserva un exemplar de Santa Caterina de la 1a ed.: Nuremberg, A. Koberger, 1493 (inc. 697; Vegeu TORRA i LAMARCA, *Catàleg...*, 222), que coincideix amb les remissions de Rotllà.

dedicats). El títol XV del *Chronicon* de sant Antoní ja ofería molta informació sobre la matèria, però Rotllà li afegeix materials nous, on criden l'atenció els resums de les regles de sant Basili i sant Benet i els dits i fets dels pares del desert segons les *Vitae patrum* del pseudo Jeroni,³³ proposats als frares com a model de conducta ascètica.

La segona part del manuscrit³⁴ és un recull de fragments diversos ordenats generalment per matèries, especialment sobre la història dels reis francesos, el Cisma d'Occident, les relacions entre les esglésies catòlica i ortodoxa, amb el rerefons del concili de Florència, la caiguda de Constantinoble i el perill turc. Es tracta probablement de materials destinats a completar la crònica anterior.

La tercera part del manuscrit³⁵ és dedicada a la Corona d'Aragó. Les grans cròniques universals medievals no deixaven gaire espai per a la història i el llegendari de la perifèria d'Europa; en aquest cas, la resposta del cronista solia consistir a inserir la informació local en el tronc central que ofería la tradició.³⁶ La *Chronica regum Aragonum et comitum Barchinone et populationis Hispanie* de Rotllà, doncs, no va ser concebuda com una obra autònoma,³⁷ sinó que venia simplement a omplir el buit de notícies sobre el propi país que el lector català devia trobar en sant Antoní, i ho feia a partir d'una de les cròniques generals més divulgades sobre la història catalanoaragonesa, les *Històries e conquestes* de Pere Tomic, una obra que assolí un gran èxit als inicis de l'edat moderna: en coneixem tres edicions antigues (1495, 1519, 1534),³⁸ és la font principal d'algunes compilacions historiogràfiques de la segona meitat del segle xv —només cal recordar les obres, tan diverses en la motivació i en l'estil, de Lupo de Spechio, Gabriel Turell, el pseudo Puigpardines, l'anònim compilador del manuscrit 67 de la BUB i el mateix Rotllà—³⁹ i, encara, és erigida per Carbonell en un veritable antimodel de la nova línia encetada per ell mateix a les *Cròniques d'Espanya*.⁴⁰

Rotllà preparà un resum en llatí de les *Històries*, que consultava, com indica la seva editora, en la versió impresa de 1495, data *post quem* de la crònica del

33. Rotllà utilitza l'edició que Giovanni Francesco de Brescia, O.S.B., preparà el 1500 de les regles monàstiques de Benet (amb el comentari de Juan de Torquemada, O.P., breument citat per Rotllà), Basili, Agustí i Francesc. Carbonell tenia les *Vitae patrum* de Nuremberg, A. Koberger, 1478 (BUB, inc. 52; Vegeu TORRA i LAMARCA, *Catàleg...*, 150).

34. Ff. 178-230.

35. Ff. 231-251.

36. Vegeu H.-W. GOETZ, «On the Universality of Universal History», *L'historiographie médiévale en Europe*, París, Éditions du CNRS, 1991, 247-261.

37. Ho indica també el fet que per al regnat de Ferran II remet el lector a un altre quadern de les *Excerptiones* (f. 249v [ROLLÁN, *Chronica...*, 61]; es refereix als ff. 219-219v, 222-222v i cf. f. 200v).

38. Sobre Tomic, Vegeu E. DURAN, «La difusió de l'obra de Tomic: edicions i manuscrits», *L'Avenç* 165, 1992, 32-53, i la tesi doctoral de J. IBORRA, *Històries e conquestes del realme d'Aragó e Principat de Catalunya compilades per lo honorable mossèn Pere Tomich*, València, Universitat de València, 1998, en premsa.

39. Vegeu L. DE SPECHIO, *Summa dei re di Napoli e Sicilia e dei re d'Aragona*, ed. d'A. M. Compagna Perrone, Nàpols, Liguori, 1990; G. TURELL, *Recort*, ed. d'E. Bagué, Barcelona, Barcino, 1950; per a Puigpardines, Vegeu MASSÓ i TORRENTS, «Historiografia...», 586-591, i *Exposició...*, 32-33; sobre el ms. 67 de la BUB, Vegeu DURAN, MIRALLES i TOLDRA, *Repertori...* II.1.

40. Vegeu *Cròniques...* I, 112-118, 174-184.

frare, que acaba amb una breu addició sobre els regnats de Ferran II i Carles V (fins al 1519).⁴¹ De Tomic, Rotllà en pren el relat sobre els orígens llegendaris, de Tubal a Otger i els nou barons, però, com els autors citats al paràgraf anterior, generalment prescindeix de les llargues llistes nobiliàries, enaltidores de la petita noblesa del país. Es limita, doncs, a l'estricta genealogia dels comtes de Barcelona i els comtes-reis fins a Martí I, bo i dedicant una especial atenció a les notícies sobre fundacions religioses. A partir d'aquí, però, Rotllà segueix Tomic amb més detall per al compromís de Casp i les vistes a Perpinyà sobre el Cisma; el dominicà comparteix la imatge negativa sobre el rei Martí que desprenen les *Històries*, en la mesura que la via de «justícia» per solucionar el problema dinàstic implica la fi de la fins aleshores ininterrompuda successió per línia masculina en la Corona d'Aragó.

Les *Històries*, doncs, són una autoritat en l'àmbit purament nacional. Fora d'aquí, quan una afirmació de Tomic, al capdavant un laic, s'oposa a la tradició dels grans historiadors dominicans, Rotllà s'arreglera immediatament amb aquests. En trobem un bon exemple en una contundent crítica de la llegenda dels primitius reis negres i llors de França, que Tomic fa derivar de Filomena, el suposat secretari de Carlemany.⁴² «L'esmentat Filomena [escriu] mogut per l'enveja, com un marrà, i Tomic demostra la seva ignorància; ni l'un ni l'altre no han sabut llegir les històries autèntiques».⁴³

El text de Tomic, la font principal del relat sobre la Corona d'Aragó, és completat amb altres fonts secundàries, entre les quals destaquen els fragments llatins de l'anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya*, l'única crònica que per l'arc temporal que abastava podia competir amb les *Històries*.⁴⁴ Rotllà en pren un passatge sobre Tubal i Hèrcules, abans de començar a traduir el capítol V de les *Històries*, que tracta el mateix tema; les dues versions semblen haver estat considerades complementàries. El deute a la crònica general de Pere III apareix també en correccions puntuals a lectures de Tomic i, sobretot, en addicions al

41. El deute amb Tomic és indicat per M. COLL I ALENTORN, «La llegenda d'Otger Cataló i els nou barons», *Llegendari*, Barcelona, Curial, PAM, 1993, 32; ROLLÁN, *Crònica...*, 7; FALCÓN PÉREZ, «Crònica...», 172. El text de Rotllà inclou alguna frase de 1495 omea el 1519 i no porta les addicions de 1519 al capítol sobre Joan II.

42. Segons M. COLL I ALENTORN, «El "Llibre de les nobleses dels reis"», *Historiografia*, Barcelona, Curial, PAM, 1991, 323-326, la llegenda és d'origen català o occità i sembla inventada com a preàmbul al pseudo Filomena. Carbonell no l'esmenta ni a les *Cròniques*, on en una frase ambigua posa en dubte el testimoni de Filomena (I, 182), ni a l'*Epithoma francorum regum* (ACA, Cancelleria, memorial 51, ff. XCVI-CII).

43. «Predictus autem Philomena ex invidia motus tamquam marranus, et Tomic ostendit impericium suam; non enim bene legerunt historias auctenticas» (f. 178v); cf. Tomic, cap. XIII. Les «historias auctenticas» són l'*Speculum historiale* (XVI, 4) i el *Chronicon* de sant Antoni (II, XI, 4).

44. Massó i Torrents va ser el primer a detectar aquesta font, encara que considerava erròniament la *Crònica* de Rotllà un exemplar interpolat de la versió llatina de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* («Historiografia...», 566-567; *Exposició...*, 26; Vegeu també ROLLÁN, *Crònica...*, 7; FALCÓN PÉREZ, «Crònica...», 172). El text llatí de Rotllà no es correspon amb l'editat per A. Ubieto (vegeu *Crònica de San Juan de la Peña*, València, Anubar, 1961), sinó que sembla dependre d'una versió catalana com la publicada per A.-J. Soberanas (vegeu *Crònica general de Pere III el Cerimoniós*, Barcelona, Alpha, 1961).

cos del text i al marge a la història dels comtes-reis. Rotllà extreu aquests passatges d'un volum de la catedral de Barcelona;⁴⁵ d'altres afegitons fan pensar en una font de la mateixa procedència: les notes sobre la translació del cos de sant Sever a la seu de Barcelona en temps de Martí I i sobre el sermó de l'aniversari de Jaume II a la mateixa església.⁴⁶

Per acabar aquest apartat, recordaré que Rotllà copia al final de la *Chronica* un resum en llatí i català de la *Crònica de Sant Pere de les Puelles*,⁴⁷ com a complement del que Tomic escriu sobre la vinguda de Lluís el Piadós a Catalunya, però denuncia la incoherència de la cronologia de l'abadessa Madruï: la monja coetània de l'emperador Lluís no pot ser la mateixa del temps de Borrell II.⁴⁸

2. El lloc de la història: Rotllà a la llum del model enciclopèdic dominicà

Un repàs dels autors fins ara citats traïx immediatament el deute de Rotllà cap als grans escriptors del seu orde. En la mateixa tradició dominicana caldrà cercar, doncs, els motius que dugueren el frare a projectar les seves vastes compilacions bíblica, filosoficoteològica i històrica, que vénen a oferir un panorama gairebé enciclopèdic del saber a la Corona d'Aragó a cavall dels segles xv i xvi. El que aquí m'interessa destacar d'aquesta tradició és el paper central que atorga a la història.⁴⁹

La historiografia mendicant neix d'una concepció tradicional de la història com a disciplina al servei de la teologia de la qual es redescobreix la potencialitat

45. «Ex libro sedis Barchinone» (f. 231; ROLLÁN, *Chronica...*, 11). Actualment no hi ha cap exemplar de la Pinatessa a l'Arxiu Capitular de Barcelona (ACB), ni és citat al catàleg de J. Caresmar; dels mss. conservats de la crònica no em consta que cap tingui aquesta procedència.

46. Sobre sant Sever, vegeu f. 247 (ROLLÁN, *Chronica...*, 52); Carbonell preparà un recull de textos propis i aliens sobre el personatge (vegeu *Opúsculos inéditos del cronista catalán P.M. Carbonell*, ed. de M. de Bofarull, Barcelona, 1864-65, I, 335-367; cf. *Cròniques...* II, 161-162). Sobre Jaume II, vegeu f. 246v (ROLLÁN, *Chronica...*, 49-50); Rotllà es refereix a l'aniversari instituint el 1358 per Elisenda de Montcada, sobre el qual vegeu J. MAS, «L'aniversari del rei Jaume II el Just a la Seu i a altres esglésies de Barcelona i son territori», *Estudis Universitaris Catalans* VIII, 1914, 202-218; l'*Speculum responsionum anniversariorum comunium sedis Barcinonae* de F. Tarafa preveu el pagament anual d'una quantitat a «qui diu lo sermó lo dia de dit aniversari, lo qual se diu ha mija missa de dit aniversari» (ACB, *Speculum...*, 1538, f. CLIIIv); Rotllà no dóna pistes sobre el contingut del sermó, però Manescal, que predicà el corresponent a 1597, afirma que «inseguint lo costum antiquíssim, tractí dels comptes de Barcelona y reys de Aragó» (vegeu O. MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don Jaume Segon*, Barcelona, S. de Cornellas, 1602, f. [5v] prel.).

47. Vegeu M. COLL I ALENTORN, «La crònica de Sant Pere de les Puelles», *Historiografia*, Barcelona, Curial, PAM, 1991, 99-111.

48. F. 251.

49. Per al concepte d'història dels mendicants, vegeu VON DEN BRINCKEN, «Geschichtsbetrachtung...», 437-449; VON DEN BRINCKEN, «Inter spinas principum terrenorum. Annotazioni sulle summe e sui compendi storici dei Mendicanti», *Aspetti della letteratura latina nel secolo xiii. Atti del primo convegno internazionale di studi dell'Associazione per il Medioevo e l'Umanesimo latino*, Perugia i Florència, 1986, 77-103; B. ROEST, *Reading the Book of History: Intellectual Contexts and Educational Functions of Franciscan Historiography 1226-ca. 1350*, Groningen, Rijksuniversiteit, 1996.

en relació als dos grans interessos de l'orde: l'ensenyament i la predicació. Pel que fa a aquesta, les cròniques dominicanes ofereixen exemples verídics, qualitat aportada en primer terme pel fet que donen una estructura cronològica precisa al relat. Pel que fa a l'àmbit intel·lectual (Universitat i *studia*), la nova historiografia substitueix el manual per excel·lència sobre història bíblica i profana, la *Historia scholastica* de Pere Comestor; la necessitat de completar-lo i de continuar-lo amb els esdeveniments posteriors fins a l'època contemporània o —per ser conseqüents amb la concepció lineal de la història en el cristianisme— fins als darrers temps, explica l'aparició, cap a mitjan segle XIII, de dues obres que mantindran un primer lloc entre les preferències dels lectors fins ben entrada l'Edat Moderna, sigui en còpies manuscrites o impreses: l'*Speculum historiale* de Vicenç de Beauvais i el més manejable *Chronicon pontificum et imperatorum* de Martí de Troppau.

En aquesta tradició, el *corpus* manuscrit de Rotllà, amb la important posició que hi ocupa la història, té dos models clars en l'*Speculum maius* de Vicenç de Beauvais i el conjunt format per la *Summa theologiae* i el *Chronicon* de sant Antoni de Florència.

Ja he assenyalat la presència d'alguns títols del primer en Rotllà. Vicenç de Beauvais dissenyà una àmplia obra, l'*Speculum maius*, que es proposava fer accessible als frares una gran quantitat d'informació extreta dels *auctores*, ordenada per matèries i amb un format que en facilitava un accés ràpid; tot plegat estalviava la recerca i la lectura dels originals dispersos.⁵⁰ L'estructura de l'ambició projecte patí diversos canvis al llarg dels anys —aproximadament entre 1244 i 1264 passà per divisions en dues, tres i quatre parts: *Speculum naturale*, *historiale*, *doctrinale* i *morale*, tot i que el *Morale* que llegim en les edicions és posterior a la mort de l'autor—, però des del primer moment el volum dedicat a la història hi tingué un lloc destacat, subratllat pel fet que el pròleg general de l'*Speculum maius*, el *Liber apologeticus*, és bàsicament una justificació de la importància que l'autor atorga a la història dins del pla global de l'obra. Per Vicenç de Beauvais, en la mesura que proporciona informació exemplar i autèntica al frare, la història pot considerar com a continguts propis una sèrie de gèneres que fins ara n'havien estat al marge, com els florilegis o l'hagiografia, en una línia de divulgació enciclopèdica que l'obre a un públic no professional. La popularitat de l'*Speculum historiale*, en conseqüència, depassà el marc originari en què havia estat produït i immediatament n'aparegueren traduccions completes o parcials a les llengües vulgars. El *Compendi historial* del dominicà Jaume Domènec (m. 1384), una crònica universal en català encarregada pel rei Pere III, basada en Guillem de Nangis i Vicenç de Beauvais, és el màxim exponent de la difusió de l'*Speculum historiale* a Catalunya i un precedent del model d'historiador dominicà representat per Rotllà —tot i que aquest no coneix el *Compendi* i que les seves respectives

50. Sobre Vicenç de Beauvais, vegeu *Spicae. Cahiers de l'Atelier Vincent de Beauvais* 1-4, 1978-86, i els volums col·lectius *Vincent of Beauvais and Alexander the Great. Studies on the Speculum Maius and its translations into medieval vernaculars*, Groningen, Egbert Forsten, 1986, i *Vincent de Beauvais: intentions et réceptions d'une oeuvre encyclopédique au Moyen Age*, París, Vrin, 1990.

compilacions divergeixen per l'opció lingüística, determinada pel diferent públic a qui s'adrecen.⁵¹

La influència de Vicenç de Beauvais, i particularment de l'*Speculum historiale*, és determinant en l'obra d'Antonino Pierozzi, arquebisbe de Florència, més conegut com a sant Antoni.⁵² Entre 1440-1454 redactà una *Summa theologiae* en quatre parts, projectada com una eina per a tres camps en què es desenvolupava l'activitat dels seus primers destinataris dominicans: la predicació, la confessió i la cura d'ànimes; a diferència de l'obra homònima de sant Tomàs, la *Summa* se centra en la teologia moral, i la seva atenció per les qüestions morals i legals més pràctiques, al costat de la predilecció per estructures adequades a l'exposició oral del discurs, li assegurà un gran èxit en cercles molt amplis, especialment a través de les múltiples edicions de què fou objecte. Quan enllestia aquesta obra, l'arquebisbe tenia avançada la redacció del *Chronicon* o *Summa historialis*, una història universal des de la Creació que es proposava arribar fins a la seva pròpia època (1454) i que, segons el seu secretari Francesco de Castiglione, fou ideada com a complement de la *Summa theologiae* (en seria la cinquena part), tot i que la història de la transmissió textual del *Chronicon* és independent d'aquella obra.⁵³

La producció de sant Antoni ja era ben coneguda a Catalunya quan Rotllà inicià la seva activitat compiladora. La relació dels dominicans catalans amb el sant es remunta als anys en què aquest responia les consultes sobre els casos de consciència que li plantejava Domènec de Catalunya, un frare documentat en convents observants italians.⁵⁴ Per a la recepció de les obres del sant,⁵⁵ però, és més interessant el cas de fra Joan Cristòfor de Gualbes, inquisidor, prior de Santa Caterina de Barcelona entre 1468 i 1471, ambaixador i abrandat predicador a favor de la causa de la Generalitat durant la guerra civil. Gràcies a Sorió sabem que Gualbes havia redactat una *Tabula super omnia opera sancti Antonini de Florentia*, que no ens ha pervingut;⁵⁶ la notícia indica que els llibres de l'arquebisbe ja eren lectura d'ús sovintejat entre els frares catalans i que requerien la confecció

51. Vegeu M. TOLDRÀ, *Estudi i edició del Compendi històric de Jaume Domènec, O.P.: el regnat de Constantí*, Barcelona, UB, 1993, tesi de llicenciatura dirigida per L. Badia. Estic preparant una edició de la 3a i la 4a parts del *Compendi*.

52. Vegeu l'elogi que sant Antoni fa de Vicenç de Beauvais al *Chronicon* III, XXIII, 11 (consulto l'edició de Basilea, N. Kesler, 1491; BUB, inc. 297-III).

53. Sobre sant Antoni, vegeu KAEPELI, *Scriptores...* I, 80-100; P. HOWARD, "Non parum laborat formica ad colligendum unde vivat": Oral Discourse as the Context of the "Summa theologica" of St. Antoninus of Florence, AFP LIX, 1989, 89-148.

54. Vegeu KAEPELI, *Scriptores...* I, 304; L. ROBLES, *Escriptores dominicos de la Corona de Aragón (Siglos XIII-XV)*, Salamanca, Calatrava, 1972, 260-261.

55. Deixo de banda la qüestió dels confessionals.

56. Sobre Gualbes, vegeu B. SORIÓ, *De viris illustribus provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum*, ed. de J. M. de Garganta Fàbrega, València, CSIC, 1950, 69; V. BELTRÁN DE HEREDIA, *Historia de la reforma de la provincia de España (1450-1550)*, Roma, Santa Sabina, 1939, 187-188; A. COLLELL, *Escriptores dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona, Diputació provincial de Barcelona, 1965, 148-150; KAEPELI, *Scriptores...* II, 398-399; ROBLES, *Escriptores dominicos...*, 270; M. VILALLONGA, *La literatura llatina a Catalunya al segle XV*, Barcelona, Curial, PAM, 1993, 109-110.

d'una obra que en facilités la consulta, en la línia de les que existien per a l'*Speculum historiale* o per al mateix arquebisbe.⁵⁷ Rotllà potser va consultar la *Tabula* a Barcelona, on el trobem uns anys després del priorat de Gualbes, encara que el volum no consta als catàlegs antics del convent. Quant a la difusió de l'obra pròpiament historiogràfica del sant, recordem que Carbonell esmenta el *Chronicon* quan narra el procés contra els templers —de fet, conservem l'exemplar imprès que llegia l'arxiver.⁵⁸ El paper de la impremta en la difusió del *Chronicon* —que, per la seva riquesa i la diversitat de la informació que oferia, superava àmpliament els interessos dels seus primers destinataris— es torna a fer palès en els extractes de l'obra que circulaven de manera independent, traduïts al vulgar; és el cas de la *Vida de santa Caterina de Sena* de Miquel Peres, fruit d'una petició de les monges del convent homònim de València.⁵⁹

Rotllà, com hem vist, es basà en sant Antoni per redactar el seu volum dedicat a la història. És precisament des d'una «Addicio scriptoris» del manuscrit 741 a una de les seccions provinents de l'arquebisbe, el «Tractatus de religiosis» (II, XV), que el català reflexiona sobre la funció i l'abast de la seva pròpia obra:

«Així, doncs, per tal que pugui tenir sempre present i dur amb mi en forma abreujada la doctrina necessària sobre la religió cristiana, i d'aquesta manera pugui estar preparat a obeir els meus superiors, que en qualsevol moment em poden ordenar que pel meu vot d'obediència em dediqui a la predicació o a l'ensenyament de la doctrina, vaig decidir compilar aquest llibre i també un volum més gran sobre la sagrada Escripura, format dels dits de la Bíblia i dels comentaris dels sants doctors, sobretot de sant Tomàs, per a la glòria de Déu, l'edificació dels altres i sobretot per a la meua preparació, tasca a la qual sempre m'ha impulsat l'esperit; i no crec pas que ningú se n'hagi d'ofendre, si satisfaiç alhora la meua devoció i les meues necessitats, car no puc endur-me arreu tots els llibres que em caldrien, ni puc deixar d'estar atent a obeir els meus superiors, ans haig de fer de manera que sigui capaç de dir-los que, seguint les seves ordres, no només estic a punt per a sotmetre'm als oficis més humils del claustre, sinó per a arriscar-me als perills que em puguin sobrevenir en la predicació i en la refutació dels errors, i fins i tot a patir injúries pel nom de Jesús.»⁶⁰

57. Sobre aquestes *tabulae*, vegeu O. WEIJERS, *Dictionnaires et répertoires au moyen âge*, Turnhout, Brepols, 1991, 93-144. Alguns inventaris de biblioteques mallorquines del XVI esmenten taules sobre obres de sant Antoni (vegeu J. N. HILGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, París, Éditions du CNRS, 1991, II, 353, 695, 768).

58. Vegeu *Cròniques...* I, 51, 91-92; II, 128-131, 248. L'exemplar de l'arxiver és l'actual inc. 167 de la BUB (Nuremberg, A. Koberger, 1491; vegeu TORRA I LAMARCA, *Catàleg...*, 27). Carbonell també tenia la *Summa theologiae* del sant (vegeu BUB, ms. 123, f. 5).

59. València, C. Cofman, 1499. Vegeu C. WITTLIN, «La *Vida de santa Caterina de Sena* de Miquel Peres: ampliació literària d'extrets escollits en el *Chronicon* d'Antonino de Florència», *Actes del Vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Barcelona, PAM, 1998, 305-332.

60. «Ideo ut compendiosam christiane religioni necessariam doctrinam semper pre oculis possim habere et mecum portare ac per hoc me paratum reddere ad obediendum prelati meis, qui forte quandoque michi actum predicacionis et doctrine per obedienciam committent, libellum presentem ac etiam compilationem maximam super totam sacram Scripturam ex dictis pefate

Els manuscrits de Rotllà, doncs, formen part d'un projecte unitari,⁶¹ al servei de la seva activitat com a professor i predicador. El frare és assignat com a bíblic de l'estudi dominicà de Barcelona a les actes capitulars provincials de 1482 i 1483,⁶² context en què cal situar la confecció del *Collectorium*, que, com ja he indicat, és un manual d'exegesi bíblica. D'altra banda, des del proemi d'aquesta obra es fa evident una finalitat polèmica, dirigida contra els jueus, que també comparteixen les miscel·lànies filosoficoteològiques del frare, on domina la presència de textos destinats a la controvèrsia religiosa amb les altres dues grans religions monoteistes i alguns corrents heterodoxos; la inclusió del catàleg d'heretgies del *Directorium inquisitorum* al manuscrit 728 indica la voluntat de reunir una col·lecció prou completa de tractats o, com a mínim, d'arguments selectes contra l'heretgia, una lluita que té en la predicació la seva arma principal. Finalment, l'ampli concepte d'història que Rotllà hereta de la tradició dominicana, susceptible d'incloure materials de diversa procedència com la literatura sobre l'antiga vida monàstica, la converteix en el lloc adequat des d'on l'autor pot exposar de manera divulgativa, amb un llenguatge menys especialitzat que el de la literatura teològica i a partir dels *exempla* moralitzants que ofereix el discurs històric, un model ascètic sobre el capteniment del frare.

El fet que cap de les compilacions de Rotllà no arribés a la impremta subratlla la idea que van ser redactades amb una finalitat estrictament pràctica, que no va més enllà de satisfer les necessitats que es deriven de l'exercici de les tasques quotidianes de l'autor dins l'orde. En conseqüència, es pot afirmar que el públic de Rotllà es reduïa a un cercle petit de lectors i/o oients, segurament constituït per altres frares, col·legues i alumnes dels *studia*, que podien així disposar en pocs volums d'un conjunt de materials necessaris i no sempre al seu abast. L'estat

Scripture et expositionibus sacrorum doctorum, presertim sancti Thome, compilare decrevi ad Dei gloriam et mei et proximi edificacionem et presertim mei preparacionem, quod opus sepe et sepe animum meum pulsavit; nec arbitror aliquem debere gravari, si proprie satisfaciam devocioni et provideam mee necessitati, non enim possum omnes libros mecum portare et michi necessarios, nec debeo me inparatum reddere ad obediendum prelati, sed taliter facere quod eis valeam dicere quod non solum alligari in claustro in humilibus officiis, sed et periculum quod est in predicacione et confutatione errorum subire paratus sum, iuxta mandatum eorum, imo et contumeliam pati pro nomine Jesu» (ms. 741, f. 89v).

61. Tal com indiquen les referències internes a altres manuscrits propis; per ex., al ms. 741 Rotllà passa per alt el capítol sobre sant Jeroni perquè «istius itaque beatissimi doctoris commentaria super prophetas et alia scripta eiusdem jam habes in aliis voluminibus» (f. 58; es refereix als mss. 724, 726 i 727).

62. Vegeu ROLLÁN, *Chronica...*, 5; FALCÓN PÉREZ, «Crónica...», 177. El *bíblicus* era el lector que s'encarregava de fer un primer comentari literal de la Bíblia als estudiants de teologia, sense entrar en el tractament de les qüestions doctrinals, reservat al lector de les sentències (vegeu A. MAJERÙ, «Tecnique di insegnamento», *Le scuole degli ordini mendicanti (secoli XIII-XIV)*, Todi, Accademia Tudertina, 1978, 324-338). Les constitucions dominicanes de 1228 exigeixen que el frare enviat «ad regendum» (és a dir, a ensenyar) a una altra província s'endugui «omnes libros suos et glosatos et bibliam et caternos» (vegeu G. BARONE, «La legislazione sugli "studia" dei predicatori e dei minori», *Le scuole...*, 214). S'han conservat algunes d'aquestes Bibles utilitzades i anotades per professors de sagrada Escriptura (vegeu, per ex., T. KAEPPEL, «Lecteurs de la Bible à Saint-Jacques de Paris (1454-1522)», AFP XXVIII, 1958, 298-314).

precaris d'algunes de les biblioteques dels convents on fou assignat Rotllà deu haver pesat en el disseny d'un projecte tan ambiciós, tant pel propòsit com pel gruix material dels volums.⁶³

3. *Un projecte conservador*

El caràcter pràctic i restringit a cercles dominicans de la compilació enciclopèdica de Rotllà explica probablement el seu to tradicional, que es desprèn no tant de les fonts utilitzades —on dominen les *auctoritates* indiscutibles, dels sants pares a Antoni—, com dels comentaris personals que Rotllà dedica, en forma d'«addició compilatoris», a qualsevol atac contra aquests autors. N'he triat uns exemples en què els al·ludits són dos famosos escriptors contemporanis del frare: Antonio de Nebrija i Annio de Viterbo, contra els quals Rotllà reacciona contundentment en nom de la tradició, representada per sant Jeroni i per Nicolau de Lira, respectivament.⁶⁴

Rotllà utilitza les *Introductiones latinae* de Nebrija, que des del 1508 eren llibre de text a l'Estudi general de Barcelona,⁶⁵ en la part dedicada a la gramàtica del seu tractat de les ciències,⁶⁶ però se'n separa decididament quan Nebrija desautoritza una construcció sintàctica de la *Vulgata*: l'ús del gerundi en frases com «in convertendo Dominus captivitatem Syon» (Ps 125,1). Després de copiar el text corresponent de les *Introductiones* (IV, 9), Rotllà l'acusa de menystenir els coneixements gramaticals de sant Jeroni i, per tant, de la *Vulgata*:

«Fins aquí Nebrija, que es pensa que és l'únic gramàtic i l'únic intèrpret de les regles dels retòrics, com si Jeroni, un home tan gran i tan expert en el coneixement de les llengües, ignorés la natura dels mots i les concordances gramaticals! Nebrija demostra que no ha llegit el que diu Priscià quan parla d'aquest tema [...]. Per això, per dir-ho sense embuts, cal frenar i increpar la gosadia i la desvergonyida procacitat de qui ha gosat obrir la boca davant d'un intèrpret tan gran de la sagrada Escripura, perquè amb la seva gosadia intenta

63. Pel que fa a les biblioteques on treballà Rotllà, ja he assenyalat en nota les edicions que es podien trobar a Santa Caterina. D'altra banda, el frare copia algunes obres d'Honorí d'Autun «ex eodem libro interrupto et dilacerato qui reperitur in conventu praedicatorum Minorisae», on Rotllà fou assignat el 1475 i el 1489 (ms. 728, f. 10; vegeu ROLLÁN, *Chronica...*, 5-6; FALCÓN PÉREZ, «Crónica...», 177).

64. Aquí em limito a dos autors ben coneguts, però Rotllà tampoc no estalvia les crítiques a personatges que li són més propers, com l'antic provincial i lector de filosofia i teologia a Barcelona i Saragossa Antonio Ros, O.P. La seva mort el 1504 és citada com a exemple de càstig diví de la supèrbia intel·lectual per les seves crítiques a sant Agustí (ms. 741, f. 172v). Sobre Ros, vegeu C. FUENTES, *Escritores dominicos del reino de Aragón*, Saragossa, Gambón, 1932, 36-37; ROBLES, *Escritores dominicos...*, 287.

65. Vegeu M. BATLLORI, «Humanisme i erasmisme a Barcelona», *De l'humanisme i del renaixement*, València, Tres i Quatre, 1995, 145-156. Sobre les edicions catalanes de les *Introductiones*, vegeu A.-J. SOBERANAS, «Las *Introductiones latinae* de Nebrija en Cataluña. Guia bibliogràfica», *Nebrija en Cataluña. Exposición conmemorativa en el quinto centenario de las Introductiones latinae*, Barcelona, BC, 1981, 19-67.

66. Vegeu nota 20.

demostrar que la Bíblia conté errors i que no ha estat ben traduïda per sant Jeroni, i només pensar-ho ja és un sacrilegi; per tant, la gosadia de Nebrija es mereix el foc».⁶⁷

Nebrija, en la línia de Valla, s'havia erigit en representant d'un biblisme estrictament gramatical i, segons ell, no susceptible d'heretgia, ja que en principi només es proposava restablir el text original de sant Jeroni, corromput per la tradició manuscrita.⁶⁸ Però, com detecta Rotllà en el seu comentari final, aquesta via, en la mesura que posava en dubte els coneixements lingüístics de l'interpret per excel·lència, conduïa inevitablement a la discussió sobre l'*status* privilegiat de la Vulgata enfront la resta de versions bíbliques. En conseqüència, Rotllà apunta la possible heterodòxia de la filologia humanista de Nebrija, que, d'altra banda, era un simple laic.

Les crítiques més dures, però, són per a un escriptor del mateix orde, Giovanni Nanni, més conegut com a Annio de Viterbo, en la primera al·lusió a les *Antiquitates* de l'italià fins ara documentada a la Corona. Rotllà no hi veu, com ho faran els historiadors catalans del *xvi* a partir de Beuter, una font per a dotar d'origens prestigiosos —o, per dir-ho més exactament, de textos suposadament clàssics que els avalin— la poc valorada —pels italians— història primitiva de l'Espanya en expansió dels Reis Catòlics i l'emperador Carles,⁶⁹ sinó un perillós innovador en matèria d'exegesi bíblica, que gosa atacar la tradició medieval, representada per la *Postilla* de Nicolau de Lira, objecte d'encesos elogis de Rotllà.⁷⁰ Annio no és, doncs, un historiador sinó un fals comentador del text sagrat,⁷¹ i, per tant, Rotllà n'analitza l'obra al *Collectorium*, la compilació bíblica que el nostre frare tenia en curs quan les *Antiquitates* van ser editades per primera vegada.⁷²

67. «Hec ille Nebrixensis, qui putat se solum esse gramaticum et normam rethorum interpretum, ac si Hieronimus, tantus vir et omnium linguarum peritissimus, ignoraverit naturas verborum et congruancias grammaticales! Ostendit namque Nebrixensis se non legisse Priscianum exponentem predictum passum [...]. Unde, ut cum stomacho loquar, reffrenanda ac increpanda est tanta temeritas et inverecunda procacitas que ausa fuit aperire os in talem ac tantum interpretem divinarum Scripturarum, nam ex sua temeritate vult ostendere Scripturam sacram viciosam esse nec bene translata a beato Hieronimo, quod nephas est cogitare; unde comburenda esset illa temeritas Nebrixensis» (ms. 1953, f. 3).

68. Sobre Nebrija i la Bíblia, vegeu ara A. SÁENZ-BADILLOS, «Antonio de Nebrija ante la lengua hebrea y la Biblia», *Antonio de Nebrija: Edad Media y Renacimiento*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1994, 111-119.

69. Vegeu R. B. TATE, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo xv*, Madrid, Gredos, 1970; E. DURAN, *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona, IEC, 1991; *id.*, «Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle *xvi*», *Miscel·lània Joan Fuster*, Barcelona, PAM, 1991, III, 245-247. Per a la recepció del capítol sobre els 24 primitius reis d'Espanya, vegeu R. T. JOHN, *Fictive ancient history and national consciousness in early modern Europe: The influence of Annio de Viterbo's "Antiquitates"*, Ph. D., Londres, Warburg Institute, University of London, 1994, 30-69; M. Duran i E. Miralles tenen en curs una edició, amb traducció catalana, del capítol.

70. Sobre l'hostilitat d'Annio cap a Nicolau de Lira, vegeu R. WEISS, «Traccia per una biografia di Annio da Viterbo», *Italia Medioevale e Umanistica* V, 1962, 439, que la relaciona amb el seu tomisme.

71. A les *Antiquitates*, Annio cita sovint comentaris bíblics seus no conservats (vegeu F. STEGMÜLLER, *Repertorium biblicum Medii Aevi*, Madrid, CSIC, 1940-80, III, 397-398).

72. *Commentaria super opera diversorum auctorum de antiquitatibus loquentium*, Roma, E. Silber, 1498.

Arran d'una crítica d'Annio a la *Postilla literalis* sobre Gn 33,18, Rotllà obre una llarga «Addicio scriptoris» sobre l'italià, on s'extracten diversos passatges de les *Antiquitates*.⁷³ L'exkurs es tanca amb una discussió sobre el nombre de llengües primitives de la humanitat, una qüestió que dóna peu a una airada resposta de Rotllà, un cop més en defensa del postil·lador:

«Aparegué en els nostres temps un tal fra Joan Annio, italià, que s'aferra amb totes les seves forces als diis dels gentils caldeus pagans, més que no als dels cristians, que en els seus escrits dóna més fe a les històries i a les cròniques dels gentils que als diis del sant geògraf i historiador Moisès i dels altres profetes, com és evident al qui llegeix les seves banalitats. D'entre les seves presumptuoses afirmacions, la que em costa més de suportar és la que fa, mogut per l'enveja, contra el venerable i expert doctor mestre Nicolau de Lira, la il·lustre Postilla del qual il·lumina tota l'Església. Diu, en efecte, l'esmentat Diotrefes⁷⁴ fra Joan Annio que "segons la seva falsa manera habitual els qui 'deliren' afirmen, sense seguir cap autor fidedigne, que hi havia 70 llengües, i per això el de Lira s'equivoca en comentar el cap. 32 del Deuteronomi: 'Quan dividia l'Altíssim els pobles, etc.' El de Lira no ho va veure, ans ignorava que n'hi havia 74 i no 70" [...]. Oh quin gran intèrpret! Oh quin gran bíblic! Oh quin gran Diotrefes que surt d'Itàlia i condemna tot el que ignora! Diu, tot pompós i ple de vanaglòria: "El de Lira no ho va veure, ans ignorava que n'hi havia 74, etc." Quina frase més pagesa i plena de supèrbia: "No ho va veure", diu, "el de Lira". Ben bé al contrari: més clar que tu, que ho va veure! Però tu forces el sentit de la sagrada Escripura i no coneixes el mètode d'interpretarla: no veus que el nombre més gran inclou el petit? Si n'hi ha 74, prou que n'hi ha 70! [...]. Que es renti la boca després de dir semblants impropis i que es tregui les lleganyes dels ulls i no vulgui mentir aquest Diotrefes, dient que Nicolau de Lira no ha seguit cap autor fidedigne en parlar sobre aquesta matèria. D'on resulta evident que té voluntat de mentir, però que no sap inventar."⁷⁵

73. Ms. 721, ff. 145-149v. Rotllà copia tant el text dels autors editats per Annio com els comentaris d'aquest, encara que no sempre distingeix entre l'un i els altres. Els llibres i els autors extractats de les *Antiquitates* són, per aquest ordre: IV (Xenofont), VII (Cató), XI (Metàstenes), V (Fabi Píctor), XIV (Filó) i, sobretot, XV (Berosus).

74. Nom inspirat en el personatge de 3Jn 1,9-10. Segons la *Glossa ordinaria*, «Diotrepes, heresiarca illius temporis, nova docendo principatum sibi usurpabat [...]» (Vegeu *Biblia latina cum Glossa ordinaria*, ed. facs. d'Estrasburg, A. Rusch, 1480-81, Turnhout, Brepols, 1992, IV, s.n.).

75. «Surrexit namque quidam hiis temporibus nostris frater Johannes Annii, italus, totis conatibus inherens dictis ethnicorum gentilium chaldeorum, potius quam christianorum, qui etiam in sententiis suis maiorem fidem adhibet hystoriis et cronicis gentilium quam sancti geographi et cronographi Moysi et aliorum prophetarum dictis, ut patere potest legentibus supradictas nenias suas. Inter ceteras nempe presumptiones suas quas egre feror est illa qua maliciose agitur tamquam invidus contra venerabilem ac peritissimum doctorem magistrum Nicholaum de Lyra, cuius *Postilla* preclarissima decorat totam Ecclesiam. Ait enim predictus Diotrepes frater Johannes Annii quod "falso de more suo delirantes nullo certo auctore dicunt fuisse LXX linguas, propterea frater de Lyra falsissime atque erronee exponit illud *Deuteronomii* 32: "Quando dividebat Altissimus gentes, etc." Et non vidit de Lyra, sed ignoravit linguas fuisse LXXIIIor et non tamen LXX" [...]. O magnum interpretem! O magnum biblicum! O magnum Dyotrepem ab Italia surgentem et condempnantem que ignorat! Ait enim pomposus inanis glorie et totus vanus: "Et non vidit de Lyra, sed ignoravit linguas fuisse LXXIIIor, etc." O verbum rusticatum et tocius superbie: "Non vidit", inquit, "de

Més enllà del cas concret de la *Postilla*, Rotllà ha detectat un perill més profund en l'exegesi practicada pel frare italià: la qüestió del tractament de les fonts, és a dir, del nivell d'*auctoritas* dels autors trets a col·lació. En els passatges que afecten la interpretació d'un lloc bíblic, Annio no sol remetre als comentaris medievals, a banda d'elogis escadussers a sant Tomàs i de les referències, de vegades crítiques, a Comestor i algun altre autor; en canvi, les fonts "descobertes" pel frare són contrastades amb el text bíblic, el qual confirmen i fins i tot completen —com ara en la debatuda qüestió de les dues genealogies evangèliques de Jesucrist. En Rotllà, aquest ús de les fonts esdevé objecte de discussió perquè duu el comentador a no recolzar les seves afirmacions sobre la Bíblia⁷⁶ i a desviar el comentari del sentit literal acceptat («forces el sentit de la sagrada Escripura»).

L'italià, però, omet o ataca la tradició medieval tot al·legant uns autors de qui Rotllà no discuteix en cap moment l'autenticitat, com ho faran els enemics d'Annio —amb arguments polítics o filològics—, sinó l'autoritat. Rotllà i Annio mantenen dues posicions diferents en la valoració dels gentils, per bé que totes dues neixen de la tradició cristiana que veu en els savis pagans un avanç d'algunes veritats del cristianisme: el català, fidel als models dominicans, aposta per una lectura moralitzant i filosòfica d'aquells autors, que ocupen el darrer esglaó de l'escala d'*auctoritates*,⁷⁷ mentre que Annio els eleva a fonts històricament fiables per a l'estudi del sentit literal de la Bíblia, a través de la teoria d'una filiació genètica entre les cultures hebrea i caldea, de la interpretació evemerista dels textos i de la defensa del seu caràcter públic o oficial com a garantia d'una autenticitat que no troba en els comentadors medievals.⁷⁸ Per Rotllà, en canvi, la consideració dels gentils com a interlocutors vàlids del text bíblic enfront la tradició cristiana, esdevé una possible font d'heretgia perquè dóna cabuda a l'expressió d'idees paganes o contràries a la fe. L'acusació de Rotllà és ben clara: Annio, «com si fos un pagà, es mou com a sospitós en la fe entre les ximpleries dels poetes».⁷⁹

En conclusió, l'ambiciosa *summa* de Rotllà, fidel a la tradició patristica i medieval, té una finalitat alhora escolar i polèmica, en nom de la qual es detecten

Lyra". Imo vidit clarius te! Sed tu exorbitaris a sensu Scripture sacre et ignoras modum exponendi eam: num ignoras quin numerus minor includitur in maiori? Si enim sunt LXXIIIlo, bene sunt LXXI! [...]. Tergat igitur os suum ab improprio et oculos suos a caligine predictus Dyotrepes et ne velit mendaciter dicere nullo certo auctore loquutum fuisse Nicholaum de Lira de predicta materia. Unde voluntatem visus est habere mentiendi, sed artem non habere fingendi» (ms. 721, ff. 149-149v).

76. Per ex., Rotllà li retreu que «non probat auctoritate Scripturae quod Melchisedech fundaverit duo oppidula» (*ibidem*, f. 145).

77. Vegeu ms. 741, f. 1 (extret del proemi del *Chronicon* de sant Antoni): «qui; etsi Spiritum Sanctum non habuerunt ad gratiam, non tamen eo usquequamque caruerunt, scilicet quo ad veritates aliquas cognoscendas et insinuandas». Cf. el *Liber apologeticus* de Vicenç de Beauvais, cap. 12 (VON DEN BRINCKEN, «Geschichtsbetrachtung...», 484).

78. Vegeu C. R. LIGOTA, «Annius of Viterbo and historical method», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 1, 1987, 44-56; R. FUBINI, «L'ebraismo nei riflessi della cultura umanistica. Leonardo Bruni, Giannozzo Mannetti, Annio da Viterbo», *Medioevo e Rinascimento* II, 1988, 283-324.

79. «Quasi ethnicus incedit tanquam suspectus de fide per ineptias poetarum» (ms. 721, f. 147).

aspectes herètics d'autors moderns com Annio o Nebrija. El paper central que hi ocupa la història converteix Rotllà en un representant de la tradició enciclopèdica dominicana de l'edat mitjana, però l'acarament dels seus temes i fonts amb els d'alguns coetanis que es mouen en altres cercles —en aquest article ho he apuntat en el cas de Carbonell— revela una sèrie de lectures i interessos comuns que poden ajudar a dibuixar un panorama de l'estat dels coneixements a l'època i dels mitjans a l'abast dels autors, que expliqui tant les solucions més o menys “modernes” o italianitzants de l'arxiver com les “tradicionals” —tot i que també passen per models italians— del frare.